

Dr Milan R. KOVAČEVIĆ

SPECIFIČNOSTI RAZVOJA CRNE GORE

UVOD

Čast mi je i zadovoljstvo što se mogu obratiti ovom skupu u ovoj uglednoj organizaciji. Kao pozvani sa strane imam i rizik da pred ovdašnjim boljim poznavacima prilika u Crnoj Gori iznosim svoje ocene i predloge. Ali, uzdam se u analogiju sa principima nekih drugih oblasti istraživanja i verujem u određenu pogodnost mojeg posmatranja sa određene distance.

U izboru i pripremi teme prvo sam razmišljao uopšte o specifičnostima razvoja manje ekonomije, a onda je prevagnula veća praktična korisnost analize toga na sadašnjem stadijumu razvoja Crne Gore. Tako sam rizikovao da, iako dolazim sa strane, u većoj meri participiram u vašim dilemama o tekućim reformama, ekonomskoj politici i praksi.

VELIČINA EKONOMIJE I ŠANSE ZA RAZVOJ

Značajne su razlike u razvoju manjih i velikih nacionalnih ekonomija. U ovim prvim neminovno se relativno veće koštanje države deli na relativno manji broj poreskih obveznika (građana i preivrede). Relativno veća javna potrošnja neminovna je i u Crnoj Gori koja je već jedna zaokružena mala autonomna nacionalna ekonomija u odnosu na veće ekonomije. Kao i privredni subjekti, i države imaju značajne fiksne troškove, koji su neminovno relativno veći teret u manjim državama.

Stoga mora biti posebna briga i Crne Gore kako da država i sve nje-ne javne funkcije budu svedene na prihvatljiv nivo, koji će sa najmanje javnih prihoda najbolje poslužiti funkcionisanju i razvoju. Pri tome je manje važna i veličina države merena brojem građana, a nadasve površinom. Važniji je njen ekonomski potencijal, odmeren bruto društvenim proizvodom (BDP), iz kojeg se i alimentira javna potrošnja.

Izuzetak su od te predostrožnosti jedino one zemlje koje su imale sreće da im posebne okolnosti omoguće da se javna potrošnja alimentira iz specifičnih izvora. Bogatstvo nafte je tako manjem Kuvajtu omogućilo da svoje građane oslobodi poreza i tako ubrza rast njihovog standarda. Oporezivanje nafte bilo je dovoljno za to. Relativno mali Luksemburg je dobro živio već od prihoda brojnih banaka, pa je mogao privlačiti i razvijati i druge aktivnosti. Monako dugo uživa pogodnosti kockarnica i rezidencijalnog prestiža. O specifičnom razvoju Honkonga i Makaa ne treba trošiti mnogo reči. Dakle, da bi se razvila manja ekonomija, važna joj je jeftina država. Kad se ona razvije, bilo sopstvenim naporom, ili srećnim okolnostima, onda će lakše podnositi i skuplju državu.

Raspadom Jugoslavije nastale su i druge manje ekonomije, i većina ih nosi veliki nasleđeni teret javne potrošnje, sa čime nije u srazmery zadovoljenje javnog interesa. Skupa a neefikasna država je još gora kombinacija, a u tranziciji se tek gradi i efikasnost države. Zato je važan deo tranzicije i rasterećenje građana i privrede od poreskih obaveza uz stalnu brigu da se što više očuva uloga države u zadovoljavanju javnog interesa i ona transformiše od aktivnog učesnika u podstrekadž razvija. Ali je u tom pravcu najvažnije kristalisati saznanja o sadašnjem i poželjnom stanju.

PORESKE STOPE I PORESKI TERET

Činjenica da Crna Gora ima najmanju stopu poreza na profit od 9 odsto nije joj nažalost od posebne koristi (u Srbiji je 10%). Štaviše jednim delom je od toga i šteta. Crna Gora i Srbija baštine brojne sporazume o isključivanju dvostrukog oporezivanja sa velikim brojem zemalja. U njima je predviđeno da se u principu dobit, dividenda i isplaćena kamata oporezuju u zemlji gde nastaju. To umanjuje značaj i niske stope u Crnoj Gori na kamate od 5 odsto i dividendu i know how i licence od 15 odsto. U većini od tih sporazuma ostavljeno je pravo i

zemlji u koju se ti prihodi naplaćuju, da ih i ona oporezuje. Tako se nažalost jedan broj poreskih olakšica u zemlji gde je ostvareno ulaganje svodi samo na opraštanje poreza koji će biti naplaćen u drugoj zemlji odakle je strani ulagač. Tada se smanjenjem poreskih stopa ne podstiče priliv stranog kapitala nego se samo poklanja svoj poreski prihod drugima. Uostalom mnogi radovi postoje i sa ubedljivim zaključcima da je poresko podsticanje stranog kapitala mnogo lošije od unapređenja investicione klime.¹

U Crnoj Gori se mnogi ekonomisti muče sa izmirivanjem činjenice da je i stopa poreza na dodatu vrednost od 17 odsto manja nego u drugim zemljama,² a da je ukupno poresko opterećenje bruto društvenog proizvoda zahvatanjem njegove polovine, mnogo veće nego u većini zemalja, što je i tačno. A privlačnost neke zemlje obeležava ukupni javni namet, lakoća poslovanja i atraktivnost boravka, dok su stope poreza važne za manje segmente i jednog i drugog. Posebno u uslovima velike nezaposlenosti sigurno su prevelike stope ukupnih nameta na zarade zaposlenih. Crna Gora je rekorder sa 40 odsto doprinosa za obavezno socijalno osiguranje (od čega po polovinu plaća poslodavac i zaposleni) uz istovremeno opterećenje i porezom od 15 do 23 odsto. To rezultira da se na svaki evro isplaćene zarade plaćaju dažbine državi 69 do 79 centi.³

Brzo obaranje carina u Crnoj Gori moglo je odložiti deo ovih velikih opterećenja, ubiranjem više od carine. Nepotrebno je brzo urušen veći deo domaće poljoprivrede i industrije hrane, koji je mogao biti odnjegovan u konkurenog u regionu. Kao argument za brzopletošću pomenućemo samo da i velike zemlje obilato štite sopstvenu proizvodnju hrane svim merama. Tako je prosečna carina na poljoprivredne proizvode u Indiji čitavih 37,4 odsto, u Kini 16,2 odsto i u Brazilu 10,3 odsto. Nešto blaže postupaju i razvijene zemlje, pa je u Japa-

¹ O tome više i u knjizi autora „Finansiranje domaćih organizacija stranim ulaganjem”, Institut za ekonomiku industrije Beograd, 1987.

² Usput treba pomenuti da je standardna stopa poreza na dodatu vrednost u Nemačkoj i Španiji 16%, pominjanom Luxemburgu 15% i Švajcarskoj 7,5%.

³ Srbija je za nijansu bolja pošto je porez 14 odsto, a doprinosi 35,8 odsto, ali se iz budžeta obilato još dotira obavezno socijalno osiguranje.

nu prosečna carina na hranu 7,3 odsto, u SAD 6,8 odsto i u Evropskoj uniji 5,9 odsto.⁴

Ostaje za celovit odgovor odakle se još i kako čitava polovima bruto društvenog proizvoda uzme od države pa preraspodjeljuje.⁵ Odgovor može biti u preširokoj bazi oporezivanja i samih zarada i dodate vrednosti, ali još više u činjenici da se vrši značajna reciklaža preko neefikasnog javnog sektora i da su takse, kazne i drugi netipični nameti veći od opravdanih. Taksa bi trebala biti samo korektna cena za dobivenu uslugu od javnog sektora. Deo nameta dolazi i od današnjeg trošenja tuđeg bruto društvenog proizvoda preko deficita tekućih transakcija sa inostranstvom i deficita budžeta.

PRIVREDNI RAST I JAVNA POTROŠNJA

Kao i u Srbiji i u Crnoj Gori nije dovršena ni poudana statistika bitna za orijentaciju tekuće ekonomske politike. Tako nemamo alternativu verovanju podacima po kojima je BDP porastao od 2000. do 2004. godine za ukupno 11 odsto odnosno 2,1 odsto prosečno godišnje u tih 5 godina. Biće svakako relativan uspeh da se ta stopa godišnjeg rasta BDP uveća ove godine na 4,1 odsto i naredne dve godine na 4,5 odsto.⁶ Ali time će se samo postići stopa rasta slična onoj u proseku u celom svetu. Sa njom se ne može nadoknaditi ostvareno krupno zaostajanje za svetom, u prethodnoj dekadi, a nadasve realizovati i sustizanje razvijenijeg okruženja u Evropi.

Još se ambicioznije predviđa da će učešće javne potrošnje sa ovogodišnjih 46 odsto BDP, opadati po po 3 procentna poena u naredne dve godine. Na to već ne ukazuje rast budžetskog dela javnih rashoda sa ovogodišnjih 331 na 367 miliona evra u idućoj godini, dakle za čitavih 11,1 odsto, uz rast nominalnog BDP za 7,7 odsto (koliko je efekat očekivane inflacije od 3,5 odsto i rast realnog BDP za 4,1 odsto). Štaviše navodi na suprotan zaključak i podatak da će ovogodišnje otplate duga države od 44 miliona evra narasti u idućoj godini na 106 miliona evra, dakle za čitavih 26 odsto. Pri tome je javnost obavještena da

⁴ Sakupljeno iz raznih izvora.

⁵ Prema zvaničnoj proceni tačnije u 2005. godini 46 odsto.

⁶ Podaci o ostvarenju su od Monstata, a o predviđanjima iz „Agende ekonomskih reformi za Crnu Goru, 2002-2007”.

se radi o dugu inostranstvu, a da Centralna banka nema podatak o domaćem dugu države.⁷ Sadašnji deficit budžeta od 2,1 odsto BDP je već određeno upozorenje.

INVESTICIJE I KREDITNO TRŽIŠTE

Za neophodno ubrzanje privrednog rasta u Crnoj Gori kritične su posebno investicije koje bi ga postakle, ili još preciznije uslovi koji bi podstakli rast investiranja. One su u 2004. godini bile samo 161 milion evra i činile samo 10,5 odsto BDP (od 1535 miliona evra). Nade plane-
ra se polažu posebno u strane direktne investicije koje bi sa 50 miliona evra u 2004. godini, ove godine trebale narasti na 150, a u naredne dve godine rasti godišnje 15,5 odsto. Empirijski se može zaključiti da strane investicije prate tempo domaćih investicija, za koje nedostaje domaća štednja, a nadasve dovoljno povoljna opšta investiciona klima.

Osim toga neobično visoke kamatne stope čine privlačnijim kreditiranje i umanjuju atraktivnost direktnog ulaganja. Zaista je neobičan fenomen da u 2004. godini u Crnoj Gori pasivne kamate bile 3,39 odsto, a aktivne čak 13,5 odsto, pri inflaciji od samo 4,3 odsto, a da su sad u Srbiji, pri inflaciji od 17 odsto, prosečna ponderisana pasivna kamatna stopa 3,4 odsto, a prosečna ponderisana aktivna kamata 14,2 odsto.⁸ Uz svo uvažavanje napomene gospodina Fabrisa da pomenuti podatak nije prosečna ponderisana kamata i da je ona manja za neka 3 poena, ostaje problem ovako velikih kamata u Crnoj Gori.

Kamata je manje rizičan prinos kapitala, pa bi njena prosečna stopa neminovno morala biti manja od prosečne profitne stope. Ako su visoke kamatne stope, onda je stranim finansijerima privlačnije kreditiranje. Kad i ono bude mnogima iz inostranstva privlačno, to će povećati ponudu kredita, te svesti kamatne stope na uporedivije sa onim u zemljama iz kojih su finansijeri. Do tada visoke domaće kamatne stope rade i protiv direktnih stranih ulaganja. Poznato je da se projekti finansiranja određenom kombinacijom kapitala i kredita. Ako je kredit skup

⁷ Kao i u Srbiji i u Crnoj Gori nije obezbeđena puna transparentnost javnog poslovanja. Za pouzdanije analize bilo bi potrebno imati celovit bilans prihoda i rashoda, stanja imovine i obaveza i tokova novca države i njenih organa.

⁸ Podatak za Crnu Goru iz Centralen banke, a za Srbiju Narodne banke.

u takvoj kombinaciji kamata će odneti sav ćar, pa se neće ni isplatiti ulaganje kapitala u takvim uslovima.

U svrhu delovanja u pravcu smanjenja kamata na kredite, bilo bi vredno analizirati raspoloživost kanala za strane kredite mimo posredstva banaka i kvalitet raspoloživih domaćih korisnika kredita, da bi se projektovale mere i smanjenja kamatne marže i sniženja aktivnih kamatnih stopa. To je bitno i za obnavljanje domaće štednje i za investicije, a nadalje toliko očekivane direktne strane investicije.⁹ Sadašnje strano investiranje pretežno je usmereno u kupovinu zemljišta i drugih nekretnina i kupovinu postojećeg kapitala. To je dobro za platni bilans zemlje, ali će tek strane investicije u nove poduhvate ili proširenje poslovanja biti

PRIVATIZACIJA I FINANSIJSKO TRŽIŠTE

Mnoge probleme sa sobom donosi zatečena nepovoljna struktura privrede. Empirija pokazuje da je profitabilniji privatni sektor, koji tek donosi polovinu BDP u Crnoj Gori. Izlaganje konkurenciji i većeg dela javnih preduzeća može se najbrže postići njihovom privatizacijom. Razvijanje mehanizama efikasnog tržišta, neosporno vodi efikasnijoj ekonomiji, a uz neophodne socijalne korekcije i prosperitetu društva u celini. Na tržištu se jedino mogu razvijati i preduzetničke sposobnosti. A za njihovo iskorišćavanje su potrebni i drugi segmenti efikasne ekonomije, posebno finansijsko tržište i stvaranje povoljnijih uslova poslovanja.

U mnogim zemljama posle tranzicije nastala je zadržka i korisni efekti su sačekali uhodavanje ukupnog finansijskog tržišta. Prvi nakupci i vlasnici kapitala često nisu ispunili očekivanja da povećaju njegovu oplodnju. Tek prelazom kapitala u veštije ruke drugog vlasnika, na sekundarnom tržištu, dolazilo je do povoljnije sprege finansiranja i efikasnijeg upravljanja. Pri tome postoji i opasnost u suprotnom pravcu. Razvoj berze i bankarstva može da dovede do nesrazmernog bujanja novčanog dela ekonomije u odnosu na njen realni deo. Tada može da dođe i do većih krahova na finansijskom tržištu, koje će platiti re-

⁹ Direkne investicije su samo one kojima se stiče kontrola nad poslovanjem, dok se sa njima brkaju portfolio investicije kojima se kupuju akcije samo radi zarade na ceni i bez namere da se aktivno deluje na uspešnije poslovanje.

alna ekonomija. Najdraviji deo finansijskog tržišta je onaj koji njeguje štednju i opslužuje investiranje. A toga sad upravo ima najmanje.

NOVČANI SISTEM

O novčanom sistemu u Crnoj Gori bio je posvećen deo mojeg izlaganja na prethodnom okruglom stolu pre godinu i po dana.¹⁰ Tada sam naglasio da korišćenje stranog novca ne isključuje i određenu mogućnost njegovog kreiranja i povlačenja. Određena kontrakcija novca možda se mogla već koristiti u periodima inflacije. Ako savladana inflacija počne voditi u stagnaciju, može zatrebati i novčana ekspanzija, a svakako je od koristi imati na umu mehanizme za to.

U prošloj 2004. godini su ukupni depoziti privrede i stanovništva (274 miliona) bili prilično izbalansirani sa ukupnim kreditima (284). Kreditiranje deficita dodavalo je još nešto ukupnom efektu multipliciranja depozita. Nisu korišćene obavezne rezerve banaka kod Centralne banke, nije razvijen kredit bankama za likvidnost, niti je bilo operacija na orvorenom tržištu Centralne banke sa ostalim rezidentima. Takva situacija nije pogodna za eventualne turbolencije. Ako se ona zadrži onda neće biti na raspolaganju instrumenti Centralne banke bilo za povlačenje ili kreiranje novca. A to je važan instrument i kontrole banaka i pozitivnog uticaja na privrednu aktivnost zemlje.

UMESTO ZAKLJUČKA

Svestan sam da ovaj izneseni mozaik ocena stanja i nekih predloga neće naići na opšte prihvatanje. Tome se uvek svesno izlažem, pošto cenim da se tranzicije obično sprovode sa deficitom dijaloga, često prema doniranim gotovim tuđim receptima ili od vlasti proglašenim jedinim rešenjima. A znamo da se prave spoznaje dobivaju mukotrпно upoznavajući već poznato i na njemu gradeći postepeno nove spoznaje.

¹⁰ O Agendi ekonomskih reformi u Crnoj Gori, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 7. 5. 2004.

Dr Milan R. KOVAČEVIĆ

THE SPECIFIC FEATURES OF DEVELOPMENT OF MONTENEGRO

Summary

There is no uniform difference between developments of small and larger national economies. It depends on many circumstances and size is not measured by number of population but to a great extent by gross social product (GDP). Each national economy have certain amount of fixed expenses for its management and less developed small economies have more difficulties with public expenditures then more developed.

Relatively high public expenditures require higher taxes and other public revenues. In most of new relatively smaller states in West Balkan including Montenegro public financing is a large portion of GDP. Independent Montenegro will have it even higher then now. It is explained why in a different system smaller tax rates may hide high share of public revenues.

Both Serbia and Montenegro needs heavily very fast growth of GDP after substantial drop of their developments in the last decade and a half. It is properly planned to decrease in the following years share of public interference in economy. It includes completion of privatization and decrease of public revenues and expenditures. However current plans look to optimistic. Budget deficit of 2.1 percent of GDP in Montenegro will make it even more difficult to achieve.

Next part of the article review current credit policy and investments in Montenegro. In spite of using Euro certain possibilities exist for dosing quantity of money. Rigid policy is probably contributing to very high credit interest rates which are slowing down local activities improvement. On the end is analyzed local Euro using monetary policy in Montenegro. Whole article is designed to suggest by someone from outside Montenegro on specific features related to downsizing national economy in Montenegro.